

MEVLÂNÂ'NIN MESNEVÎ'SİNİN TÜRKÇE'YE ŞERH GELENEĞİ VE HALVETÎ ŞEYHİ ABDULMECÎD-İ SİVÂSÎ'NİN MESNEVÎ ÜZERİNE ÇALIŞMALARI

Cengiz GÜNDOĞDU (*)

Özet

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Mesnevî adlı eseri asırlardan beri ona yönelenleri tatmin edecek bilgi, ilham ve tefekkür kaynağı olmuş, bir yandan bu eserin manzum, mensur tercüme ve şerhleri yapılırken, bir yandan da Mevlevî olsun veya olmasın pek çok şair ve müellif, Mevlânâ'nın tesirinde kalarak Türk tefekkür ve tasavvuf edebiyatına önemli eserler kazandırmışlardır. Bu eser sahiplerinden biri de XVII. Yüzyılın önemli mutasavvıflarından biri olan Halvetî şeyhi Abdülmecîd-i Sivâsî'dir. İşte bu makalede Abdülmecîd-i Sivâsî'nin dönemine kadar yapılan Mesnevî'nin Türkçe tercüme ve şerhleri ile Mesnevî tesirinde yazılan eserlere değinilmekte ve Abdülmecîd-i Sivâsî'nin Mesnevî üzerine yaptığı çalışmaları tanıtılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mesnevî, Mesnevî şerhleri, Mevlânâ, Abdülmecîd-i Sivâsî

Tradition of Annotating in Turkish of Mesnevi by Mevlana and Works of Halveti Sheik Abd-al Majid-al Sivasi on Mesnevi

Abstract

Mesnevi by Mevlana Jalal-al Din-al Rumi has been a source of knowledge, inspiration and meditation for those who refer to it for ages. Translation or annotations in verse or prose of this work have been made while a number of poets or authors, being Mevlevi or not, have produced important works to the Turkish Sufism and scholarship under the influence of Mevlana. One such author is Halveti Sheik Abd-al Mejid-al Sivasi, one of the significant figures among Sufist of 17th century. This study examines the Turkish translations and annotations of Mesnevi as well as the works written under the influence of Mesnevi up to the time of Abd-al Majid-al Sivasi, and introduces the works of Abd-al Majid-al Sivasi on Mesnevi.

Key Words: Mesnevi, Mesnevi annotations, Mevlana, Abd-al Majid-al Sivasi

*) Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Tasavvuf Anabilim Dalı
(e-posta: cengizg@atauni.edu.tr)

Giriş

"Gerek şahsına hürmeten gerekse eserlerinden *Mesnevî*'nin tesiri cihetiyle Türkçe *mesnevî*'lerde en çok adı geçen, sitayişle bahsolunan isim, şüphesiz Mevlânâ Celâled-dîn-i Rûmî'dir. Hiçbir *mesnevî* şâirinin, Mevlânâ kadar devamlı şekilde müessir olduğunu, terkim ve tebcîl edildiğini müşâhede edemiyoruz."¹ "Bilhassa Türk Kültürü ve edebiyâtında, yüzyıllar boyunca süregelen tesirleri itibariyle Mevlânâ, istisnâi bir misâldir."² diyor, Amil Çelebioğlu.

Gerçekten de Mevlânâ ve *Mesnevî*'sinin tesiri o kadar güçlü olmuştur ki, gerek tasavvufi, gerekse edebî çevrelerce "mesnevî" denince akla Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si geldiği gibi, XIII. asırda âlim ve ârifler için kullanılan "mevlânâ" kelimesi de daha sonraki asırlarda, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye has bir isim hâlini almıştır.

Diyebiliriz ki, Mevlânâ'nın "mânâ âlemi" ile bağlantısı onun ismini öne çıkarırken, bu âlemin ona ilham ettiği "mânâ dili" de bu eserini ayrıcalıklı kılmıştır. İşte Mevlânâ merkez alınarak *Mesnevî* etrafında yazılan sayısız eserde bu "dil"in çözümlenmesi yoluna gidilmiş, bu çabalar neticede bir "*Mesnevî* şerh geleneği"nin oluşmasına yol açmıştır.

Mesnevî'nin dil ve muhteva bakımından anlaşılması adına ilk çabalar Farsça ve Arapça şerhlerle ortaya konmuş, bilahare eser Türkçe'ye tercüme ve şerh edilmeye başlanmıştır.

Bilindiği gibi *Mesnevî* Selçuklular döneminde resmî ve edebî dil olarak benimsenen Farsça ile yazılmıştır. Ancak bu dönemde resmî ve edebî dil olarak benimsenen Farsça, Osmanlı döneminde yerini yavaş yavaş Osmanlıca'ya bırakmıştır.

XVI.yy.dan itibaren Mevlevîliğin yaygınlaşması ile birlikte Mevlevî dervişleri ve bir tarîkate mensup olsun veya olmasın Mevlânâ muhiplerinden Farsça'ya vakıf olamayanların *Mesnevî*'den gerektiği gibi istifade edememeleri *Mesnevî*'nin Türkçe'ye tercüme edilmesi için bir gerekçe olmuştur. Diğer taraftan, mürid ve muhibler, Mevlânâ'nın da;

"Bu *Mesnevî* mânâdır; feûlûn, fâilât değil"³

"Şekle aldananlar mücevherlere bürünmüşler,
mânâya değer verenler ise mânâ denizini bulmuşlardır."⁴

tarzında işâret ettiği mânâ boyutunu yakalamak ve kavramak için çaba içine girmişler, bu konuda ehil olanları *Mesnevî*'yi şerh etme hususunda teşvik etmişlerdir. Bu talepler doğrultusunda Mevlevî olsun olmasın bir çok tarîkat mensûbu ve ilim erbâbı Kur'ân'ın

- 1) Amil Çelebioğlu, "XIII-XV (İlk Yarısı). Yüzyıl Mesnevîlerinde Mevlânâ Tesiri", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB Yay., İstanbul 1998, s. 29.
- 2) Amil Çelebioğlu, "Muhtelif Şerhlere Göre *Mesnevî*'nin İlk Beytiyle İlgili Düşünceler", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB Yay., İstanbul 1998, s. 525
- 3) *Mesnevî*, VI, 15, (160. b.) (Mevlânâ, *Mesnevî*, çec. Veled İzbudak, MEB., Yay., İstanbul 1991, I-VI.) Çalışmamızda kullandığımız *Mesnevî* beyitleri Veled İzbudak'ın tercümesinden alınmış olup, cilt, sayfa ve beyit numaraları da bu tercümeğe göre verilmiştir.
- 4) *Mesnevî*, I, 219, (2742. b.)

özü olarak kabul edilen eserin “dil” ve “muhteva” derinliğini ortaya koymak, rumuz ve nüktelerindeki incelik ve hakikatleri açmak için şerh etme yoluna gitmişlerdir. Bu doğrultuda müstakil şerhler yanında *Mesnevî*'deki kelime ve kavramları bağlamlarına uygun şekilde anlayabilmek için Farsça-Türkçe sözlükler dahi oluşturulmuştur.

Çalışmamızda Mevlânâ'nın “mânâ” dediği *Mesnevî*'sinin esrârını çözme adına kaleme alınan tercüme ve şerhlere değinilecek, daha sonra da bu tercüme ve şerhlerle oluşan gelenek içinde Abdulmecid-i Sivâsî(ö. 1049/1639)'nin *Mesnevî* ile ilgili çalışmaları tanıtılacaktır. *Mesnevî*'nin Türkçe ve diğer dillere yapılan tercüme ve şerhleriyle alakalı şimdiye kadar pek çok çalışma yapıldığından, çalışmamızda aynı konuların tekrarına girilmeyecek, sadece Mevlânâ'dan Abdulmecîd Sivâsî'nin yaşadığı döneme kadar yapılan Türkçe tercüme ve şerhlere değinilecektir.

1- *Mesnevî*'nin Türkçe'ye Tercüme ve Şerh Geleneği

Takriben XV. Asırdan itibaren günümüze kadar, başta Türkçe olmak üzere, muhtelif dillerde Mevlânâ'nın eserleriyle ilgili tercüme ve şerhler yapılagelmiştir. Sadece bir beyit veya birkaç yüz beyte kadar müntehâbât (seçmeler) şeklinde yahut kısmen veya bütünüyle yapılmış mevcut manzum, mensur tercüme ve bilhassa şerhler, daha çok *Mesnevî*'yle ilgili görünmektedir⁵. Bunun sebebi, muhtemelen çoğu müellif ve şârihin Mevlânâ'ya saygısı yanında ihtiyaç duyduğu ve aradığı şeyi de orada fark etmiş ve ona yönelmiş olmasıdır. Çünkü Mevlânâ,

*“Bizden sonra Mesnevî şeyhlik edecek ve arayanlara doğru yolu gösterecek; onları yönetecek ve onlara önderlik edecektir.”*⁶

derken aslında yaptığı çağrının bâkî hakikatlerin kendi fânî varlığıyla kayıtlı kalmaması, kendisinden sonra rehber olarak *Mesnevî*'deki hakikatlerin alınması gereğine de dikkat çekmekte ve bu beyânlarıyla *Mesnevî*'yi herkese açmaktadır.

Eflâkî'nin naklettiğine göre; *“Bir gün müderris-zâde Şemseddîn kendi hücrelerinde uyumuş, dalgınlık ve unutkanlık yüzünden de Mesnevî'yi arkasına koymuştu. Birdenbire Mevlânâ içeri girdi, o kitabı bu vaziyette gördü. Bunun üzerine Mevlânâ şöyle dedi: ‘Demek ki, bizim bu sözümüz arkaya atılsın’ diye söylendi. Tanrıya tekrar tekrar yemin ederim ki, bu mânâ, güneşin doğduğu yerden, battığı yere kadar bütün dünyayı kaplayacak ve uzak iklimlere gidecektir. Hiçbir mahfil ve meclis olmayacak ki orada bu sözler (Mesnevî) okunmuş olmasın; hattâ o dereceye kadar ki, mâbetlerde, zevk ve safâ yerlerinde okunacak, bütün milletler bu sözlerle süslenecek ve onlardan faydalanacaklardır.”*⁷

Gerçekten de tarih Mevlânâ'yı yalanlamamış, *Mesnevî* yüzyıllar boyu sadece Mevlevî mahvillerinde değil pek çok mecliste el kitabı, başvuru kaynağı olarak vazifesini idâme ettirmiştir.

5) Amil Çelebioğlu, “Muhtelif Şerhlere Göre Mesnevî'nin İlk Beytiyle İlgili Düşünceler”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB Yay., İstanbul 1998, s. 525.

6) Sipehsâlâr, *Mevlâna ve Etrafındakiler*, Terc. Tahsin Yazıcı, İstanbul, 1977, s.75.

7) Eflâkî, a.g.e., I, 312.

Mesnevî sadece Anadolu topraklarında değil doğu-batı pek çok ülkede okunup tercüme ve şerh edilmiştir. Mevlânâ'nın doğu âleminde en geniş tesiri Hint-Pakistan yarımadası ve İran'da olmuştur. Böylece *Mesnevî*'nin hem bu bölgelerdeki Farsça, Urduca ve Pencap dillerinde defalarca tercüme ve şerhleri yapılmış, hem de *Mesnevî* ile ilgili, sözlükler, dizinler, antolojiler oluşturulmuştur⁸.

Mevlânâ ve *Mesnevî*'ye yönelik ilgi Anadolu'da da Selçuklu sultanlarının saraylarında *Mesnevî*-yi Şerîf okutup, Mevlevî ayini icra ettirmeleri ile başlamış, bu ilgi daha sonraki dönemlerde de artarak devam etmiştir. Özellikle Osmanlı padişahları tarafından *Mesnevî*'ye büyük ilgi gösterilip bu eserin tercüme ve şerhi için bâzı ulemâ ve sûfler görevlendirilmiştir⁹.

Kaplan'ın dediği gibi: "Hiçbir Osmanlı aydını tasavvur edilemez ki *Mesnevî*'yi okumamış, onda geçen hikâye ve hikmetleri işitmemiş olsun. Türkiye'de Kur'an'dan sonra camiye giren iki kitap vardır: *Mevlid* ve *Mesnevî*, Kur'an ve Mevlid, umûmî olarak sadece okunuyor, *Mesnevî* ise (hem okunuyor hem de) şerh ediliyordu."¹⁰

Hüseyin Vassaf, *Mesnevî*'nin bu vasfını şu beyitle dile getirmektedir:

Sâlik-i râh-ı Hudâ'ya pîşvâdır Mesnevî
Cümle erbâb-ı tarîka rehnümâdır Mesnevî

Bu özellik, Mevlânâ'nın tasavvuf terminolojisinde bilinen şekliyle müridliği, dervişliği, postnişinliği ve şeyhliğinden ziyade; onun Allah'la münasebetlerinde bir aşk u iştiyak insanı; Allah'tan ötürü kendisine teveccüh edenler karşısında da bir muhabbetullah sâkisi olmasından kaynaklanmıştır.

Mesnevî'ye samimi olarak yönelenler ve ondaki özü yakalamak isteyenler adeta Mevlânâ'nın da beraber yürüme talebine cevapla önce onu okumayı, bu şekilde ondaki incelikleri yakalamayı denemek istemişler, "*Mesnevî*'nin her beytinin her kelimesinde, hatta her harfinde gizli mânâlar bulmuşlardır."¹¹ Böylece sohbet meclislerinde, tekkede ve ilmî mahfillerde *Mesnevî* okuyup okutma ve açıklama yapma yaygınlaşmış, bu aktarımlar esnasında din, ahlâk, şiir, edebiyât, tarih gibi geniş bir alanda dolaşmıştır¹². Bihare *Mesnevî* okuyup açıklama yapma yaygınlaşmaya başlamış, bu işi yapanlara "*Mesnevîhân*" denilmiştir. Hatta bu çabalar daha ileri gitmiş ve *Mesnevî*'yi ezberleyenler dahi olmuştur. Mesela Molla Camî (ö. 1492) Mevlânâ'ya büyük bir sevgiyle bağlanmış altı ciltlik *Mesnevî*'yi ezberleyecek kadar Mevlânâ'nın etkisinde kalmıştır¹³. Bu ara-

8) Schimmel, a.g.e., s. 279.

9) Sahih Ahmed Dede, *Mevlevîlerin Tarihi (Mecmûatu't-Tevârîhi'l-Mevlevîyye)*, çev.: Cem Zorlu, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s. 45.

10) Kaplan, a.g.m., s. 28.

11) Kaplan, a.g.m., s. 29.

12) Mehmed Demirci, "Mesnevî Şerhleri ve Şârihleri Hakkında Birkaç Not", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl: 33, Sayı: 1 Ocak 2004, s. 20.

13) Emine Yeniterzi, *Mevlânâ Celâleddin Rûmî*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1995, s. 103. Molla Camî, yine *Mesnevî*'nin ilk iki beytini hacimli bir kitapta şerh etmiştir. (Molla Abdurrahman

da özellikle XVI. Yüzyıldan itibaren *Mesnevî* yazıcılığı da o kadar yaygınlaşmıştır ki, mesela aynı zamanda bir hattat da olan Cevrî (ö.1065/1654) *Mesnevî*'yi 22 kere yazmıştır¹⁴.

Mesnevî'nin şöhretinin yayılmasıyla birlikte, yalnız Mevlevîhanelerde ve Mevlevîlere değil, Mevlevî olmayanlara da *Mesnevî*'yi açmak için Dâru'l-*Mesnevî*'ler kurulmuş, oralarda *Mesnevî* okuyanlar, onu okutmak üzere icazetnâmeler almışlardır. Fatih devrinde açılan Kalenderhânelerde *Mesnevî* okunmuş, III. Ahmed zamanında Damat İbrahim Paşa'nın yaptırdığı medreselere girmiş hatta camilerde bile *Mesnevî*hanların bu kitabı dil ve mânâ bakımından tahlile koydukları görülmüştür¹⁵.

İşte *Mesnevî* şerhi olarak bize intikal eden kitapların bâzıları bu *Mesnevî* meclislerindeki sohbetlerin yazıya geçirilmesi ile oluşmuştur. Bir çoğu ise müellifleri tarafından bizzat kaleme alınmıştır¹⁶.

Bu teşebbüsler sayesinde Osmanlıda XVI. yy.dan itibaren *Mesnevî* kültürü oldukça geniş bir çevreye yayılmış böylece Mevlânâ'nın duygu dünyasına iştirakte istekli olan muhiblerin ondan daha fazla istifade edebilmeleri için Türkçe'ye tercüme ve şerh edilmesi zorunluluğu ortaya çıkmış bu bağlamda sadece *Mesnevî*'yi daha iyi anlaya bilme ve ondaki ibarelere tam vukufiyet için Farsça-Türkçe lügatler dahi yazılmıştır¹⁷.

Bu çabayla birlikte bir çok mutasavvıf, tasavvuf tefekkürünün Türkçe'de nesirle ifade sırlarını kurcalamış ve devirlerinin Türkçe'sinde hayli zengin bir kelime hazinesi oluşturmuşlardır¹⁸.

Tercüme ve şerhler yapılırken *Mesnevî*'den bir veya birkaç seçme beyit, bazen bir hikâye bazen de bir bölüm seçilmek suretiyle beyitlerin muhtevası doğrultusunda yorumlar aktarılmıştır. Böylece bir taraftan *Mesnevî* tercüme ve şerh edilirken diğer taraftan onda yer alan bâzı beyitler eser yazarlar için ilham kaynağı olmuş hatta ondan bâzı beyitler alınmak suretiyle *Mesnevî*'ye küçük büyük bâzı nazireler de yazılmıştır.

A- *Mesnevî*'nin Tesirinde Yazılan Eserler

Mevlânâ'dan sonra bir yandan onun eserlerinin manzum, mensur tercüme ve şerhleri yapılagelirken, bir yandan da Mevlevî olsun veya olmasın pek çok şair ve müellif, Mevlânâ'nın tesirinde kalarak, bâzen kaynak belirterek bâzen belirtmeyerek bir mısradan bir çok beyitlere kadar *Mesnevî*'den iktibas olunmuş kısımları, daha ziyade serbest

b. Ahmed Cami, *Şerh-i du-beyt ez-Mesnevî*, Tahran, 1934, 463. Bk. Mehmet Önder, *Mevlânâ Bibliyografyası*, (Yazmalar), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1974, II, 192)

14) Yeniterzi, a.g.e., s. 99.

15) Gölpinarlı, Veled İzbudak'ın *Mesnevî* çevirisine "önsöz", s. H-T.

16) Demirci, a.g.m., s. 20.

17) Muhammed Şabanzade'nin *Muzhiru'l-İşkâl*'i bu maksatla yazılmış bir eserdir. bk. Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 147.

18) N. Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB Yay., İstanbul, 1987, II, 669.

tercüme olarak meâlen nakledilmiş hikâyeleri muhtevî Türkçe eserler vücûda getirmiş yahut Mevlânâ vafında medhiyeler yazmışlardır¹⁹.

Bu bağlamda *Mesnevî*'nin ilk ciddi tesiri Sultan Veled (ö. 712/1312)'in ilk *mesnevî*-si olan İbtidânâme (*Velednâme*)'de²⁰ görülür. Sultan Veled, babasına benzemek maksadıyla *Mesnevî* usûlünde de onun yolunu takip etmek istediği için bu eserini yazdığını söyler ve "*Gücüm yettiğince o Hazrete benzemeye çalıştım, ama buna imkan yoktu*" der²¹. Yine babasının *Mesnevî*'sinin vezninde ve aynı tarzda kaleme aldığı *Rebâbnâme* ile *İntihânâme* de Sultan Veled'in *Mesnevî* etkisinde yazdığı eserlerdir²².

Gülşehrî (ö.717/1317'den sonra.), *Felekname*'de Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden geniş ölçüde yararlanmış²³ Feridüddin Attar'ın *Mantıkü't-Tayr*'ını esas alarak meydana getirdiği eserinde (*Gülşen-nâme*) de Mevlânâ'nın etkisinde kalmış ve *Mesnevî*'den bir çok hikâyeyi kullanmıştır²⁴. Yine Âşık Paşa (ö.733/1332)'nin *Garîb-nâme*'sinde büyük ölçüde Mevlânâ'nın tesiri görülür²⁵. Ahmed Eflakî(ö. 761/1360), *Mesnevî*'den özellikle tanık olarak aldığı beyitler bakımından çok yararlanmışır. Denilebilir ki, Eflâkî'nin 745/1344 yılında bitirdiği *Ariflerin Menkıbeleri (Menakibu'l-Ârifin)*'nde geçen beyitlerin yüzde doksan beşinden fazlası *Mesnevî*'den alınmıştır²⁶. Germiyanlı Ahmedî(ö. 815/1412-1413)'nin İskender'in efsanevî hayatıyla alâkalı târihî ve yer yer ansiklopedik bilgileri ihtiva eden İskender-nâme adlı manzumesi, M. Hatiboğlu'nun, Arapça *Sûre-i Mülk Tefsîri*'nin manzum tercümesi olan ve 817/1414 yılında tamamlanmış olduğu *Letâyif-nâme*'si, Selimağa Kütüphanesi, Kemankeş Bölümü nr. 250'de yeralan 2377 beyitlik *Mesnevî* şerhi denilebilecek ismi belli olmayan ve muhtemelen XIV. Yüzyılın ilk yarısında yazılmış manzume²⁷ Ârif'in, *Mürşidü'l-Ubbâd, Mi'râ-i Nebî* adlı manzumeleri. Gelibolulu Mehmed Zaifî'nin *Gazavât-ı Sultan Murâd Han* adlı mesnevîsi, Yazıcıoğlu Mehmed (ö. 855/1451)'in *Muhammedîye* adlı manzum eseri, Hayâlî'nin 853/1449'da nazmedip Sultan Mehmed'e sunduğu *Ravzatu'l-Envâr* adlı eserler, bâzen kaynak belirterek bâzen belirtmeyerek bir mısradan bir çok beyitlere kadar *Mesnevî*'den ihtibas olunmuş kısımları, daha ziyade serbest tercüme olarak meâlen nakledilmiş hikâyeleri muh-

19) Amil Çelebioğlu, "Hazret-i Mevlânâ'ya İzafe Edilen Bir Gazelin Şerhi", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB Yay., İstanbul 1998, s. 519, 59.

20) Sultan Veled bu eseri 690 senesinde 94 günde tamamlamıştır. Sahîh Ahmed Dede, *Mecmûatü't-Tevarîhi'l-Mevlevîye (Mevlevîlerin Tarihi)*, Haz.: Cem Zorlu, İnsan Yay., İstanbul 2003, s. 203.

21) Sultan Veled, *İbtidânâme*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, Ankara, 1976, s.2.

22) Eflâkî, *a.g.e.*, II, 23-24; Amil Çelebioğlu, "XIII-XV (İlk Yarısı). Yüzyıl Mesnevîlerinde Mevlânâ Tesiri", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB Yay., İstanbul 1998, s. 34.

23) Mustafa Özkan, "Gülşehrî", *DİA*, XIV, 250; Yeniterzi, *a.g.e.*, s. 98.

24) Saadettin Kocatürk, *Gülşehrî ve Felek-nâme*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2000, s.27-28; Amil Çelebioğlu, "XIII-XV (İlk Yarısı). Yüzyıl Mesnevîlerinde Mevlânâ Tesiri", *a.g.e.*, s. 36; Özkan, *a.g.mad.*, XIV, 251.

25) Günay Kut, "Aşık Paşa", *DİA*, IV, 2; Amil Çelebioğlu, "XIII-XV (İlk Yarısı). Yüzyıl Mesnevîlerinde Mevlânâ Tesiri", *a.g.e.*, s. 39.

26) Eflâkî, *a.g.e.*, I, 31.

27) Amil Çelebioğlu, "XIII-XV (İlk Yarısı). Yüzyıl Mesnevîlerinde Mevlânâ Tesiri", *a.g.e.*, s. 34.

teví Türkçe eserlerdir²⁸. Dede Ömer Rüşenî(ö. 892/1487)'nin *Çoban-nâme*, *Miskinlik-nâme*, *Ney-nâme* adlı eserleri de Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sindeki konu ve muhteva esas alınarak işlenmiş, bu eserlerde *Mesnevî*'nin bâzı beyitleri manzum olarak tercüme edilmiştir²⁹. *Mesnevî*'yi ilham kaynağı olarak oluşturulan Türkçe *mesnevî*lerden en mühimi ise İbrahim Gülşenî (ö. 940/1534)'nin *Manevî*'sidir. Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sine nazire olarak yazılan ve kırk bin beyti ihtivâ eden bu eserde bir çok beytin Mevnevî'den nakledildiği görülür³⁰. İbrahim Gülşenî ayrıca *Mesnevî*'de geçen "Çobanla-Hz. Musa Kıssası"nu *Çoban-nâme* adıyla Türkçe müstakil bir manzume olarak kaleme almıştır³¹.

Mesnevî, Mevlevî olsun veya olmasın birçok mutasavvıf, âlim, edip ve şâire ilham teşkil etmiş³² ve bu yazarlar eserlerinde *Mesnevî*'yi esas tutmuş, bir kısmında onu tanzir etmiş ve yer yer de *Mesnevî*'den beyitler alarak adeta bir "*Mesnevî* Edebiyatı"nın oluşmasına sebep olmuşlardır.

XVI. Yüzyılın sonu ile XVII. Yüzyılın başında yaşamış olan ve gerek Mevlânâ'ya bağlılık ve saygısı gerekse *Mesnevî* merkezli çalışmalarıyla adeta bir *Mesnevî* mütehasısı diyebileceğimiz Halveti Şeyhi Abdülmecid Sivâsî (ö. 1049/1639)'nin bu yönüyle ilgili çalışmalarını tanıtmadan önce dönemine kadar yapılmış olan *Mesnevî* tercüme ve şerhlerine kısaca temas edelim.

B- Abdülmecid Sivâsî'nin Dönemine Kadar Yapılan *Mesnevî* Tercüme ve Şerhleri

a- İlk Türkçe *Mesnevî* Tercümesi

Oldukça hacimli bir eser olan³³ *Mesnevî*'nin, sırlarının anlaşılmasının güçlüğünden dolayı, Mevlânâ'dan hemen sonra âlimler, mutasavvıflar onun müşkül noktalarını açıklamak, karışık yerlerini çözmek için çok uğraşmışlar; gerek manzum gerek mensûr, Arapça, Farsça, Urduca, Türkçe ve sair dillerde bütün *Mesnevî* defterlerine, yahut onların muhtelif kısımlarına bir çok şerhler yazmışlar, antolojiler oluşturmuşlar, telifler meydana getirmişlerdir³⁴. Bu çabalar XIV. Yüzyıldan itibaren artan bir hızla devam etmiştir.

28) Amil Çelebioğlu, "XIII-XV (İlk Yarısı). Yüzyıl Mesnevîlerinde Mevlânâ Tesiri", *a.g.e.*, s. 41-50.

29) Mustafa Uzun, "Dede Ömer Rüşenî", *DİA*, s. 82.

30) Himmet Konur, *İbrahim Gülşenî, Hayatı, Eserleri, Tarikatı*, İnsan Yay., İstanbul, 2000, s. 180; Nihat Azamat, "İbrahim Gülşenî", *DİA*, XXI, 304.

31) Konur, *a.g.e.*, s. 196.

32) İlimiye sınıfından olup da *Mesnevî*'ye şerh yazanlardan biri de Molla Fenârî (ö.835/1431)'dir. Molla Fenârî *Mesnevî*'nin mukaddimesini *Şerhu Dibâceti'l-Mesnevî* adıyla Arapça olarak şerh etmiştir. İki varaktan ibaret olan bu risale için bk. Fenârî, *Şerhu Dibâceti'l-Mesnevî*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi Bül. No: 3684.; Süleymaniye Ktp. Âşir Efendi Blm. No: 440/5..

33) VI ciltten oluşan *Mesnevî*'nin cilt sayısında olduğu gibi beyit sayıları konusunda da ihtilaf vardır. Cilt sayısının altı oduğu hususunda genel ittifak olmakla birlikte beyt sayısında bu ittifak yoktur. Bu farklılık muhtemelen müstensihlerin Mevlânâ'ya ait olduğunu düşündükleri *Mesnevî* üslubundaki ilâvelerden ve çıkarmalardan kaynaklanmıştır. Mesela Eflâkî'ye göre 26660 olan beyit sayısı Gölpinarlı'nın nüsha farklarını da göstererek hazırladığı şerhe göre 25669'dır.

34) Fürüzanfer, *a.g.e.*, s. 222; Gölpinarlı, *Mesnevî*'nin Veled İzbudak çevirisine Önsöz, s. H-T. ; a.g.mlf., *Mesnevî ve Şerhi*, "sunuş", s. XVII, a.g.mlf., *Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu*, II, Ank. 1971, s. 239; *Mesnevî*'den yapılan intihaplar için bkz. Önder, *a.g.e.*, II, 95 vd.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevî* adlı eserini şerh ve izah ederek Türk tefekkür ve tasavvuf edebiyatına yeni eserler kazandıran *Mesnevî* şâirleri *Mesnevî*'yi açıklarken bu eserde söylenen ve söylenmek istenen meseleleri derin bir vukufiyetle şerh etmek kudretini göstermişler³⁵, böylece bir "*Mesnevî* tercüme ve şerh geleneği"nin oluşmasına zemin hazırlamışlardır.

Bu kategoride ilk *Mesnevî* tercümesi olarak kayıtlara geçen eser Muînüddin b. Mustafa (Muînî)'nin, 839/1435-36 tarihinde yazdığı ve Sultan II. Murad'a (ö. 855/1451) sunduğu *Mesnevî-i Murâdî* (*Mesnevî-i Manevî*)'sidir. Muînî bu eserin *Mesnevî*'den intihab olduğunu, bu intihabı Sultan II. Murad için yaptığını söylemektedir. Muînî eserinin *Mesnevî*'den intihab olduğunu söylemesine rağmen birinci cildin tam bir tercüme ve şerhidir. Yâni Muînî altı ciltlik *Mesnevî*'nin birinci cildini intihab etmiş ve bu intihabı da şerh ederek iki cilde sığdırmıştır³⁶.

Bu ilk *Mesnevî* tercümesinin padişaha sunulmuş olması *Mesnevî*'nin Osmanlı padişahları nezdinde kabul gördüğünün bir işâretidir. Nitekim daha sonraki dönemlerde de bu eserle ilgili çalışmaların bir çoğunun padişahlara sunulması bir gelenek hâlini almış bazen de padişahlar bizzat *Mesnevî*'ye şerh yazılmasını isteyebilmişlerdir.

b- *Mesnevî*'den Seçmelerle Oluşturulan Tercüme ve Şerhler

XVI. Yüzyıldan başlayarak yoğun bir şekilde *Mesnevî*'den seçmeler (Antoloji/Muntehâbât) yapılmış ve seçilen belli sayıdaki beyitler tercüme ve şerh edilmiştir. Yazılış tarihine göre değerlendirdiğimizde ilk derli toplu seçmelerden birinin XVI. yüzyılın ünlü Mevlevî şâirlerinden biri Yenicevardar'lı Yûsuf Sîne-çâk (ö.953/1546)'ın Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden 366 beyit seçerek meydana getirdiği *Cezîre-i Mesnevî*³⁷'si olduğunu söyleyebiliriz. Sîne-çâk, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden aralarında anlam bakımından münâsebet bulunan beyitleri seçmiş, böylece küçük de olsa bir eser vücuda getirmiştir. Yazıldığından beri Mevlevîler arasında çok tanınan ve benimsenen bu eserin Farsça-Türkçe Manzum ilk tercümelerinden biri Dal Mehmed Paşa'nın 1004/1595 tarihli, *Cezîre-i Mesnevî Tercümesi*'dir³⁸.

Bu eser ayrıca Şam Mevlevîhânesi şeyhi Bağdatlı Mehmed Alemî Dede (ö. 1020/1611) tarafından 1571 tarihinde Türkçe olarak *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*³⁹ adıyla şerh edilmiştir⁴⁰.

35) Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, II, 699.

36) Kemal Yavuz, *Mesnevî-i Murâdiye*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1982, VII, XII, XV; Amil Çelebioğlu, "XIII-XV (İlk Yarısı) Yüzyıl Mesnevîlerinde Mevlânâ Tesiri", *a.g.e.*, s. 35.

37) Bu eserin nüshaları için bk. Yûsuf Sîne-çâk, *Cezîre-i Mesnevî*, Süleymâniye Ktp. Halet Efendi ilâvesi, nr. 78; Laleli, nr. 1910; M. Arif-M. Murad, nr. 74/1; Nafiz Paşa, nr. 440/2, 449; Şehid Ali Paşa, nr. 2771/3; Pertev Paşa, nr. 635/1.

38) Bu eserin müellif hattı için bkz. Ankara Umumî (İl Halk Ktp.) nr. 407. (Önder, *a.g.e.*, II, 152).

39) Bu eser ve nüshaları için bk. Alemî Dede, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, Süleymâniye Ktp., Düğümlü Baba, 263; Hacı Mahmut Efendi, nr. 2526, 2636, 2846/1, 2422; Lala İsmâil, nr. 131/1, Mihrişah Sultan, nr. 232; Pertev Paşa, 619/11; Tâhir Ağa, 400; Zühdi Bey, 545. İlmî (Alemî) Dede'nin bu şerhi daha sonra Abdullah Bosnevî (ö.1054/1644) tarafından *Cezîre-i Mesnevî* adıyla nazmedilmiştir.

40) Sahih Ahmed Dede, *Mevlevîlerin Tarihi*, s. 291; Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 125; Önder, *a.g.e.*, II, 147.

Daha sonra Abdülmecîd-i Sivâsî *Cezîre-i Mesnevî*'yi 1011/1602 târihinde *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî* adıyla şerh etmiştir⁴¹.

Bu dönemde kaleme alınan bir diğer intihab da Şam Mevlevîhânesi şeyhi Sabûhî Ahmed b. Muhammed (ö. 1057/1647) tarafından yapılmıştır. Sabûhî Ahmed Dede *Mesnevî*'nin altı cildinden başka başka beyitleri intihâb edip adını İhtiyârât-ı Sabûhî koymuş, daha sonra bu eseri Türkçe şerh etmiştir⁴².

c- *Mesnevî*'nin İlk Türkçe Tam Şerhleri

Şu ana kadar ki tespitlere göre *Mesnevî*'nin Türkçe ilk tam tercüme ve şerhi Mustafa Şem'i (ö.1009/1600'den sonra)'nin 995/1586'da Sultan III. Murad'ın "*Kitâb-ı Mesnevî'yi Şerîf'i Türkî lisân üzere şerh edesin*" emri üzerine yazmaya başladığı *Şerh-i Mesnevî* adlı eseridir. Şem'i 1002/1593 tarihine kadar tamamladığı beş cildi padişaha sunmuştur. Bir süre hastalığı sebebiyle ara verdiği şerhine 1003/1594 senesinde III. Murad'ın vefatından sonra yerine geçen III. Mehmed'in emri üzerine yeniden başlamış ve altıncı cildi 1005/1596'da tamamlayıp, III. Mehmed'e sunmuştur⁴³.

Bu dönemde yazılmış bir başka şerh de Bosnalı Sûdî'nin (ö.1005/1596) pek tanınmamış olan şerhidir⁴⁴.

Mesnevî tercüme ve şerhleriyle ilgili çalışmalarda genellikle bu şerhlerden sonra tarih sırası itibarıyla ilk tam tercüme ve şerh İsmail Rûsûhî Dede (Ankaravî) (ö.1041/1631)'ye aittir. Ankaravî, önce *Mesnevî*'de geçen âyet ve hadîslerin mânâları ile ilgili olan beyitlerle, Arapça beyitlerin ve anlaşılması güç bir takım kelimelerin şerhini konu alan *Câmiu'l-âyât*⁴⁵ isimli eseri, daha sonra *Mesnevî*'nin ilk onsekiz beyitini ve müşkil kelimelerini izah için kaleme aldığı "*Fâtihü'l-Ebyât*" adlı ikinci bir eserini birleştirip genişletmek suretiyle *Mecmuatu'l-Letâif ve Matmuretu'l-Maârif*⁴⁶ adlı *Mesnevî*

41) *Cezîre-i Mesnevî* ve şerhleri konusunda bk. Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 125-126; Hüseyin Ayan, *Cevrî Hayâtı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divân'ının Tenkidli Metni*, Atatürk Ün. Ed.Fak. Yay., Erzurum, 1981, s. 17; Şeyh Galib, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, haz. Turgut Karabey, Mehmed Vanlıoğlu, Mehmed Atalay, Atatürk Üniv. Fen-Ed.Fak. Yay. Erzurum, 1996, s. 9.

42) Sahîh Ahmed Dede, *a.g.e.*, s. 293; Önder, *a.g.e.*, II, 174, Eserin bir nüshası Süleymaniye Ktp., Esad blm. Nr. 1310'de bulunmaktadır. (Âmil Çelebioğlu, "Muhtelif Şerhlere Göre *Mesnevî*'nin İlk Beyitiyle İlgili Düşünceler", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB Yay., İstanbul, 1998, s. 544-545)

43) Sahîh Ahmed Dede, *a.g.e.*, s.277-280; eserin bir nüshası Süleymaniye Ktp., Halet Efendi blm. Nr. 334'da bulunmaktadır. (Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 142-143)

44) *Mesnevî*'nin tarih itibarıyla ilk tam şerhi Kemâleddin Hüseyin b. Hasan el-Harezmi (ö.840/1436) tarafından *Künûzu'l-Hakâyık, fi rumûzu'd-dakâik*, (I-III c) adıyla yapılan Farsça şerhidir. Pek tanınmamış olan bu eserin şerhine 833/1430 tarihinde başlanmıştır. *Mesnevî*'nin üç cildinin şerhidir. 1069/1658'de yazılmış bir nüshası İstanbul Üniv. Kütüp.'de bulunmaktadır. (Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 141)

45) Konya Mevlânâ Müzesi Kütüp. 2081, istinsah tarihi, 1024/1615, (Önder, *a.g.e.*, II, 166); Süleymaniye Ktp. Antalya Tekelioğlu, 390, intinsah tarihi, 1024/1615, müstensih, Derviş Ganem. (Bkz. Erhan Yetik, *İsmail-i Ankaravî Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, İşâret Yay., İstanbul 1992, s. 92).

46) Yetik, s. 60, 88, 91 (Esere *Mecmuatu'l-Letâif ve Matmuretu'l-Maârif* isimi Ankaravî tarafından verilmesine rağmen bu isim hemen hiç kullanılmamış, kısa olarak ya *Şerhu'l-Mesnevî*, *Şerh-i Ankaravî* denilmiş veya şerhin başına bakılarak *Fâtihu'l-Ebyât* adı ile yetinilmiştir. Yetik, *a.g.e.*, s. 68)

şerhini oluşturmuştur. Bu çalışmalarıyla Hz. Şârih unvânı alan Ankaravî haklı bir şöhrate kavuşmuş; eseri *Mesnevî*'yi anlama hususunda en önemli kaynak olarak kabul edilmiştir. Yazdığı *Mesnevî* o kadar kabul görmüştür ki, ondan sonra *Mesnevî* okutacak kimselere verilen okuma ruhsatlarında onun yolu ve usulü başlıca şart olarak kabul edilmiştir⁴⁷.

Bu eserin İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Pertevpaşa Kitaplığı 306 ve 307 numaralarda kayıtlı bulunan ve bizzat Ankaravî tarafından Derviş Ganem'e yazdırılan altı ciltlik nüshasının I-III ciltleri 1033/1623, IV-VI. ciltleri 1035/1625'de, VI. cilt ise 1036/1626 senesinde tamamlanmıştır. Ankaravî, *Mesnevî*'nin altı cildine benzetilmiş ve bir ölçüde de başarılı olduğu söylenen bir yedinci cildi de yanılarak şerh etmiş ve o tarihten bu yana yedinci cilt meselesi tartışılan bir konu olmuştur⁴⁸.

Ankaravî'nin *Mesnevî* ile ilgili bir diğer çalışması da *Mesnevî*'de geçen müşkil beyitlerin ve hikâyelerdeki maksatları açıklama amacıyla hazırladığı *Hall-i Müşkilât-ı Mesnevî* adlı eseridir. Ankaravî bu eserinde önce şerhini gerekli gördüğü beyitleri seçmiş, sonra bunları âyet ve hadîslere müsteniden açıklamıştır. Ankaravî'nin bir başka eseri de *Mesnevî*'den seçilen bâzı beyitlerin şerhi olan *Tuhfetü'l-Berere*'dir⁴⁹.

Mesnevî şerhlerinde genellikle müellifler Mevlânâ'nın "mânâ dili"nin benzersiz beyânlarını çözüme ve anlama adına onun kullandığı rumuz ve nüktelerin incelik ve hakikatlerini, beyitler arasındaki münasebetleri ve bunların hangi âyet ve hadîsin mazmûnu olduğunu beyân ve tahkik etmeye, anlaşılmayan yerleri vuzûha kavuşturmaya çalışmışlardır. Bu arada farklı meşreblerdeki şârihlerin kendi meşreb ve mülahazalarını özellikle vahdet-i vücûd düşüncesini benimseyen sûflilerin bu anlayışlarını *Mesnevî* eksenli açıklama eğiliminde oldukları da görülmektedir.

Son dönemlerde *Mesnevî* şerhleri üzerine yapılan bâzı etüdlerde şârihlerin kendi meşrebleri doğrultusunda Mevlânâ'nın inançlarını tahlil etmiş olmaları eleştiri konusu edilmiş, Mevlânâ'nın sözlerini herhangi bir tasavvuf sistemine uydurmaya çalışmadan, oldukları gibi, basit mânâlarıyla kabul etmek gerekir şeklinde yaklaşımlar ileri sürülmüştür.

Mesela Fürûzanfer; "Şârihler, kendi bilgilerinin, kendi fikirlerinin derecesi ile Mevlânâ'nın inançlarını tahlil edip izah ediyorlar. Bâzıları da *Mesnevî*'nin müphem yerlerini çözmek için hikmet ile felsefe kitaplarının yardımına müracaat edip, hakîmlerin yolları ile *Mesnevî*'yi şerh ediyorlar. Eğer bu zahmetler yerine *Mesnevî*'nin kendisini dikkatle mütalaa etseler, incelemede bulunsalardı onu daha iyi şerh edebilirlerdi."⁵⁰ derken *Mesnevî*'nin yine *Mesnevî* ile şerh edilmesi gerektiğine işâret etmektedir. Gölpınarlı da aynı kanaate "*Mesnevî*'yi şerh eden de yine *Mesnevî*'dir." değerlendirmesiyle iştirak et-

47) Yetik, a.g.e., s. 60; a.g.mlf. "Ankaravî İsmail Rusûhî", *DİA*, III, 212.

48) Yetik, a.g.e., s. 75-76.

49) Bk. Yetik, a.g.e., s. 108 vd.; a.g.mlf., "Ankaravî İsmail Rusûhî", III, 212.

50) Fûrûzanfer, a.g.e., s. 222.

mektedir⁵¹. Aslında Gölpınarlı bu görüşü ileri sürmekle beraber kendi şerhinde eski şârihlerin yorumlarından faydalanmayı da ihmal etmez ve birçok şârihin yaptığı gibi *Mesnevî*'yi tasavvuf geleneğine göre yorumlar.

Gölpınarlı diğer taraftan şârihlerin *Mesnevî*'yi şerh ederken Mevlânâ'nın diğer eserlerini, hayatıyla ve felsefesiyle ilgili ana kaynakların tetkik edilmesi gerektiğini söylemektedir⁵².

Ahmed Ateş de, eski şârihlerin yapmış oldukları yorumlarla "Mesnevî'nin mânâsını izah değil, bilakis iğlak ettikleri tezini ileri sürmüştür⁵³. Ateş, bu şerhleri yapanların aslında kendi fikirlerini ortaya koyduğu kanaatindedir. Buna sebep eski şârihlerin metne bağlı olmayışları, ona metinde bulunmayan fikirleri katmalarıdır. Ateş'e göre *Mesnevî*'yi anlamanın yegane yolu, esas olarak, bütün şerhleri bir tarafa bırakıp, Mevlânâ'nın sözlerini herhangi bir tasavvuf sistemine uydurmaya çalışmadan, oldukları gibi, ilk ve siyak içindeki basit mânâlarıyla kabul etmektir⁵⁴.

Ateş'in bütün şerhleri bir tarafa bırakarak metni ilk ve siyak içindeki mânâlarıyla kabul etme şeklindeki yaklaşımı aslında Türk kültüründe önemli bir yeri olan şerhleri toptan reddetmek, *Mesnevî*'nin herhangi bir tasavvuf sistemine uydurmaya çalışmadan ele alınması fikri de Mevlânâ'nın bütün hayatına ve eserlerine hakim olan tasavvufu yok sayma anlamına gelmektedir.

Oysa Mevlânâ'nın *Mesnevî*'yi vücûda getirmesinde büyük bir tesiri olan Çelebi Hüsameddin'in Mevlânâ'dan talebi "sülûk âdâbını ve tasavvufî hakikatleri dervişlere telkîn edecek bir mesnevî vücûda getirmesi" şeklinde olmuş ve bunun üzerine *Mesnevî* vücûda gelmiştir.

3- Abdülmecîd Sivâsî ve *Mesnevî* İle İlgili Çalışmaları

A- Abdülmecîd Sivâsî Hayatı ve İlmî Kişiliği

Abdülmecîd-i Sivâsî 971/1563 târihinde Zile de doğmuştur. Halvetiyye tarîkatı mensubu Muharrem Efendi'nin oğlu ve yine aynı tarîkatın Şemsiyye kolu müessisi olan Şeyh Şemseddin Sivâsî'nin yeğenidir. Abdülmecîd-i Sivâsî otuz yıl kadar medrese tahsîlini sürdürdükten sonra tasavvufa sülûk etmiş, kısa zamânda şeyhlik makâmına yükselmiştir. Zâhirî ve bâtınî ilimlerdeki şöhreti sebebiyle III. Mehmed tarafından İstanbul'a dâvet edilmiştir.

Abdülmecîd-i Sivâsî'nin İstanbul'a gidişiyle birlikte Halvetiyye'nin Şemsiye kolu taşradan merkeze taşınmış ve böylece taşra kökenli bir şeyh ailesinin XVII. Yüzyıl şehir hayatına katılımı gerçekleşmiştir. Bu arada Şemsîlik, Abdülmecîd-i Sivâsî'den sonra da

51) Gölpınarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, I, 12.

52) Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkilâp Kitapevi, İstanbul 1953, s.149.

53) Ahmet Ateş, "Mesnevî'nin İlk Onsekiz Beytinin Mânâsı" *Fuat Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s.37 vd.

54) Mehmed Kaplan, "Mevlânâ'yı Nasıl Anlamalı?", *Mevlânâ ve Yaşama Sevinci*, Haz.: Feyzi Halıcı, Konya Turizm Derneği Ankara 1978, s.30-31.

Sivas'taki Şemsiyye Dergâhı'nda sürdürülmüşse de bu tekkenin etkinliği ikinci planda kalmıştır.

Devrinde Halvetiyye tarikatının önde gelenlerinden olup, pek çok mürid yetiştirmiş, Anadolu'nun çeşitli bölgelerine halifeler göndermiştir.

Abdülmecîd-i Sivâsî İstanbul'a geldikten sonra bir taraftan tekkesinde mürdlerini irşâda çalışırken, diğer taraftan da başta Ayasofya olmak üzere İstanbul'un merkez câmilerinde verdiği va'zlarla halkı irşâd etmeye devâm etmiş, Sultan Ahmed Câmîi'nin yapılmasıyla buraya vâiz olarak atanmış ve ölünceye kadar buradaki görevini sürdürmüştür.

Sivâsî, devrin idârecileriyle, özellikle pâdişahlarla iyi münâsebetler içinde olmuş, zaman zamân toplumdaki bozulmalara dikkat çekmiş, bunun düzeltilmesi husûsundaki fikirlerini devlet adamlarına gerek yazılı gerekse sözlü olarak iletmıştır.

Sivâsî'nin yaşadığı dönemde Osmanlı'nın kurucu güçlerinden olan tarikat ve medrese erbâbı arasında dikkat çekici olaylar tezâhür etmiş, tekke-medrese münâsebetleri daha önceki dönemlerden farklı olarak ilmî ve ahlâkî çizgiyi aşmış, her iki tarafın birbirlerine bakışında değişme ve sertleşme görülmeye başlamıştır. Bu tezâhürler, söz konusu çevrelerin birbirlerini toplumdaki bozulmalardan sorumlu tutup, idâreye şikâyet etmeleri ve değişik mahfillerde birbirlerini suçlamaları şeklinde kendini göstermiştir. Bu sebepten dolayı da her iki taraf arasında ciddi tartışmalar cereyân etmiştir. Sivâsî bu tartışmalara doğrudan katılarak, tasavvuf ve tarikatleri savunmuştur. Bu tartışmalarda mutasavvıfların savunduğu fikirler Sivâsî ile; karşı görüşler de Kadızâde ile özdeşleşmiş ve taraflar arasındaki tartışmalar Kadızâdelîler-Sivâsîler mücâdelesî olarak târihe geçmiştir.

Bu tartışmalara rağmen Abdülmecîd-i Sivâsî'nin yaşadığı dönemde tarikatlerin yaygınlığı artmış, buna bağlı olarak tarikat zümreleri arasında muhtelif kanâat ve inanç farklılıkları da gelişmiştir. Bunlardan bir kısmının tavırları şeriatin zâhirine uygun, bâzılarının ki de aykırı görüldüğünden, bu sonrakiler hakkında bâzen devlet tarafından tâkibat yapılmıştır. İşte Abdülmecîd-i Sivâsî de bu dönemde bir taraftan tarikatlara karşı yürütülen taassub ile mücâdele ederken, diğer taraftan da, faaliyetlerini gizlice sürdüren Melâmîler ve özellikle İdris-i Muhtefî'nin şeriate muhâlif gözüken görüş ve davranışlarına şiddetle karşı çıkmış, herkesin havsalasına sığmayacak taşkın fikirlerin yayılmasına mâni olmaya çalışmıştır.

Sivâsî'nin en mümeyyiz vasfı belki de Ehl-i Sünnet'in sıkı bir bağılısı ve savunucusu olmasıdır. Bu doğrultuda o, gerek tarikat gerekse şeriat meselelerini îzah ederken, İslâmî geleneğe uymuş, görüşlerini dile getirirken âyet ve hadîsleri sıkça kullanmış, farklı kaynaklardan yaptığı nakillerle bu görüşlerini te'yid etmeye çalışmıştır.

Abdülmecîd-i Sivâsî muhtelif dînî ilimler yanında, yazdığı şiirler ve oluşturduğu *Dîvan*'ıyla da üzerinde durulmaya değer bir edebî kişiliğe sâhiptir. Şiirlerinde "Şeyhî" mahlasını kullanmıştır. Dönemindeki şâirlerden farklı olarak, şiiri sırf sanat telâkki etmemiş ve şiirlerinin hemen hepsinde tasavvufî muhtevâyı yansıtmıştır⁵⁵.

55) Abdülmecîd Sivasî'nin hayatı ilmî, tasavvufî, edebî şahsiyeti ve eserleri hakkında daha geniş bilgi için bk. Cengiz Gündoğdu, *Bir Türk Mutasavvufî Abdülmecîd Sivâsî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, ss. 417.

XVII. yüzyıl Türk tasavvuf ve tefekkür târihi'nin en önemli simalarından biri olan Abdülmecîd-i Sivâsî, tasavvuf, tefsîr, hadîs, kelâm, akaid, Arapça ve Farsça sarf, nahiv bilgisi branşlarında kalem oynatmış, bu alanlarda yirmiden fazla eser hazırlamış seçkin sûfilerinden ve velûd yazarlarından biridir.

Muhammed Nazmî (ö.1112/1701) onu “âlim ve âmil, ârif ve vâsıl, câmi'u'l-'ilmeyn, mecmau'l-bahreyn” gibi vasıflarla zikrederken, Sivâsî ile aynı dönemde yaşamış Hulvî Mahmûd Efendi (ö.1604/1653) de onun hakkında benzer ifâdeleri kullanmıştır⁵⁶. Peçevî İbrâhim Efendi (ö.1061/1641), *Târih*'inde onun zâhiri ve bâtınî ilimlerde benzersiz birisi olduğunu dile getirmektedir⁵⁷, Hüseyin Vassâf da ilim ve fazîlette nâdire-i zaman sayıldığını nakletmektedir⁵⁸.

Eserlerini Türkçe, Arapça ve Farsça olarak kaleme alan Sivâsî'nin bu dilleri kullanmadaki kudreti, eserlerinde açıkça görülmektedir. Muhammed Nazmî'nin ifâde ettiğine göre onun Fars dilinde elde ettiği seviye lügatçiler ve şâirleri hayran bırakmıştır⁵⁹. Bu yetkinlik onun *Mesnevî* ile ilgili çalışmalarında da kendisini göstermiş ve bu çalışmalarıyla o, adeta bir *Mesnevî* mütehassısı olarak tarihteki yerini almıştır. Fakat onun bu çalışmalarının yeterince tanındığını söylemek zordur. Nitekim *Mesnevî* şerhleriyle ilgili etüdlerde onun *Mesnevî* çalışmalarına sadece ismen değinilmiş mahiyetleri ve diğer şerhler arasındaki yerine pek değinilmemiştir. Biz bu çalışmamızda Sivâsî'nin *Mesnevî* ile ilgili tesbit ettiğimiz üç eserini, yazılış gerekçelerini, mahiyet ve özelliklerini vererek kısaca tanıtmaya çalışacağız.

B- Abdülmecîd Sivâsî'nin *Şerh-i Mesnevî'si*

Şerh-i Mesnevî, Abdülmecîd-i Sivâsî'nin en meşhûr eserlerinden biri olup onun eserlerinden bahseden kaynakların hemen hepsinde ismi zikredilmektedir. Eserin MEB Ankara Genel Kitâblık nr. 683'te bulunan Abdülmecîd-i Sivâsî'nin kendi hattıyla yazdığı nüshasının ilk varaklarında sonradan yazıldığı anlaşılan bir kayıta “*Şerh-i Mesnevî-i Şerîf Şemsüddîn Sivâsî bi-hattihî*” şeklinde eser Şemseddîn Sivâsî'ye âitmiş gibi gösterilse de, diğer bir varakta eserin Abdülmecîd-i Sivâsî'ye âit olduğu belirtilen kayıtlar mevcuttur. Aşağıda vereceğimiz metinde de görüleceği gibi onun bu eserinde amcasından da nakilde bulunmuş olması bu eserin Şemseddîn Sivâsî'ye ait olmadığını göstermektedir. Nitekim nüsha üzerindeki kayıtlardan birinde “Sivâsî Efendi'nin kendi hatt-ı şerifleridir gaflet olunmaya” ve yine kime âit olduğu belli olmayan 1229 târihli bir diğer kayıta ise bu eseri Şemseddîn Sivâsî'nin kardeşinin oğlu ve halîfesi olan Abdülmecîd-i Sivâsî'nin yazdığı, benzerinin bulunmadığı, bu husûsta gaflet olunmamasına dâir ifâdeler yer al-

56) Hulvî, Cemâleddîn, *Lemezât-ı Hulviyye ez-Lemeât-ı Ulviyye*, (haz. Mehmed Serhan Tayşi), MÜİF, Yay., İstanbul 1993, s. 597.

57) Peçevî İbrâhim Efendi, *Târih-i Peçevî*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1283/1866, II, 357.

58) Vassâf, Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ-ı Ebrâr ve Şerh-i Esmâr-ı Esrâr*, Süleymâniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2306-2309, III, 257.

59) Nazmî, Muhammed, *Hediyetü'l-lhvan*, (İnceleme ve Edisyon Kritikli Metin) (haz. Osman Türer), (Doktora Tezi İkinci Kısım) Ank. 1982, s. 120; Hoca-zâde Ahmed Hilmi, *Ziyâret-i Evliyâ, Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliyye*, İstanbul 1317/1899, s. 85.

maktadır. Ayrıca aşağıda da zikredeceğimiz üzere eserin mukaddimesinde şârihin Abdülmecîd-i Sivâsî olduğu açıkça bellidir.

Eserin te'lif sebebi:

Abdülmecîd-i Sivâsî bu eseri hangi gerekçelerden dolayı yazdığını mukaddime kısmında şu şekilde ifâde etmektedir:

"Mevlânâ Rumî (ks) hazretleri Kur'ân'ın özü olan ve benzersiz beyânlarından oluşan Mesnevî-i Şerif'lerinde yazdığı rumuz ve nüktelerin incelik ve hakikatlerini, her bir beyti birbirine tatbik ve bunların sülûkda hangi makâma işâret ettiğini şerh ve tahkik etmediğinden zarurî olarak bu rumuzlardaki incelikleri tedkik ve her beytin hangi âyet-i kerîme ve hangi hadîs-i şerîfin mazmûnu olduğunu beyân ve tahkik etmek, anlaşılmayan yerleri vuzûha kavuşturmak için latîf bir uslûb ile şerh olunması için bu fakîr kula tevdi ettiği görevi emir telakkî edip, şerh etmeye başladım. Ömrüm oldukça itmâmına gayret edeceğim."⁶⁰

Abdülmecîd-i Sivâsî bu görevin kendisine tevdi edilmesini şöyle açıklamaktadır:

"Bu şerhe başlamadan önce iki kere rüyâda lütufları olup üçüncüde "benim kitâbımı başka kitâblara mâni' eyle" diye buyurdular. Görevimiz ve çalışmalarımız çok olduğundan kusûr etmiştik. Neticede Mevlânâ'nın sırrı tecellî etti ve bu şerhi bir an önce yazmam gerektiğini bana işâret etti. Zâhiren ve bâtinen ulu'l-emr olan Sultan Ahmed Han Hazretlerine (ö. 22 Kasım 1617) ve sultan-ı mülki'l-hakîka Mevlânâ Hazretlerine ittibâ farz olduğundan kusûrlarıma rağmen şerhi yazmaya başladım."⁶¹

Muhammed Nazmî bu hâdiseyi biraz daha detaylı olarak şu şekilde nakletmektedir: "Sivâsî Efendi Mesnevî-i Şerif üzerine, Sultan Ahmed Han'ın ibrâm ve ilhâhıyla, bir şerh-i latîf yazmışlardır. Lâkin, bir cilt tamam olup, sâirleri müsveddede kalmıştır. Bâ'isi te'lif dahi bu olmuş ki, Hz. Celaleddin Rûmî ile 'âlem-i hâlde mülâkât vâki' olub, Hz. Sivâsî'ye hitâb idüb, "Benim Mesnevî kitâbıma şerh yazmanız maksûdumdur." dediler. Hz. Sivâsî dahî özr beyân edip, "Hazmen li-nefsihî benim ne haddimdir? Sizin kelimât-ı dürer-bârinuza ittîlâ tahsîl itmek, kande kaldı ki, şerh yazmak? Husûsen nice şerhler var. Bizim şerhimize ne ihtiyâc?" dediklerinde, "Hoş, onlar da güzel, lâkin kâl başka hâl başkadır. Benim Mesnevî'mi şerh etmeğe, sizin gibi bir ehl-i hâl, sâhib-i kemâl, 'ilm-i Kelâm'da mâhir ve fenn-i Tasavvuf'da nâdir gerekdir." buyururlar. Beşeriyet âlemine geldikde, ihmâl buyururlar. Birkaç günden sonra yine mülâkât ederler; "Ben size benim Mesnevî'me şerh yazın demedim mi?" buyururlar. Hz. Sivâsî yine itirâz itmek murâd ettiklerinde, "Hoş, imdi biz sana topuz ile ettiririz." diye buyururlar. Fi'l-vâki alâ's-sabâh taraf-ı Pâdişahî'den hatt-ı şerif ile iki çavuş gelip, kağız-bahâ yüz sikke-i hasene getirirler. Hatt-ı Şerifi kırâ'at buyurdularında, "Benim fazîletli pederim, bu saat Mesnevî-i Mevlevî'ye şerh yazmaya emrim olmuştur. Biz de me'mûruz." demişler. Ve hemen ol saat, dest-i şeriflerine kalem alıp tahrîr ederler."⁶²

60) Bk. Abdülmecîd-i Sivâsî, *Şerh-i Mesnevî*, MEB. Ank. Genel Kitâblık, nr. 683, vr. 3b.

61) A.g.e., vr. 3b. Benzeri ibâreler Antalya Tekelioğlu nüshasında da yer almaktadır.

62) Nazmî, a.g.e., s. 120-121.

Abdülmeccîd-i Sivâsî'nin yazmış olduğu bu şerh *Mesnevi*'nin birinci cildinin ortalarındaki "Arslanın kuyuya bakması ve kendisiyle tavşanın akislerini görmesi" başlıklı hikâyenin ortalarında kalmıştır. Sivâsî bu hikâyenin on iki beytini şerh etmiş daha sonraki on üç beyti de şerh etmeden yazarak eserini *Mesnevi*'nin 1328. beytinde bırakmıştır. Şerhini ise 1315. beyte kadar yapmış, çok olmasa bile bâzen sadece metinlerini verip şerh etmediği beyitler de olmuştur.

Muhammed Nazmî Abdülmeccîd-i Sivâsî'nin *Mesnevi*'nin bir cildini tamamladığını ve diğerlerinin müsvedde kaldığını, eserin nüshasının hazîne de müsveddesinin de mahdumlarında kalıp yayılmadığını, hâlen bu müsveddelerin kendinde bulunduğunu söylemektedir⁶³. Bu ifâdelerden Abdülmeccîd-i Sivâsî'nin diğer ciltleri de şerh ettiği anlaşıl-maktaysa da tesbit ettiğimiz nüshalarda bu hususa işâret eden herhangi bir kayıt yer al-mamaktadır.

Abdülmeccîd-i Sivâsî bu eserinde önce beyitleri kelime ve terki b hâlinde tercüme et-tikten sonra açıklamalarda bulunmuş, şerhlerinde âyet ve hadîslerden iktibaslar yapmış, zaman zamân bâzı meşâyihin sözlerine de yer vermiştir. Yer yer de kendi ve başkalarına âit şiirlerle şerhi zenginleştirmeye çalışmıştır. Şerhleri yerine göre bâzen uzun bâzen de kısa tutmuş, bâzı beyitlerin de sâdece tercümesini vermekle yetinmiştir.

Nüshaları:

1- Eserin MEB Ankara Genel Kitâblık nr. 683'de kayıtlı olan nüshası, 210x145-bb⁶⁴ mm. 1b-166b vr. bb. st. hâlinde nohudî beyaz kağıda siyah mürekkeple yazılmıştır. Be-yitler ve bölüm başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmış, üstleri yine kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Eser miklebli, sırtı meşin, bez kablı, mukavva ciltlidir.

2- Süleymâniye Ktp. Antalya/Tekelioğlu, nr. 391'de bulunan nüsha 295x185, 205x100 mm. ebadında 321 vr. 15 st. hâlinde nesih hat ile kül renkte yerli kağıda siyah mürekkeble yazılmıştır. Yazılar yaldızlı mürekkeple çerçevlenmiş, beyitlerin yazımın-da mavi mürekkeble kullanılmıştır. Sırtı mavi renkte kâğıtla onarılmış, kapaklar kahveren-gi meşin ciltle ciltlenmiştir. Cilt kapağı salbek şemseli, köşebendli ve zencireklidir. Meh-med Sıddık ve Şeyh Hasan'a âit mülkiyet kayıtları ile Hacı Osman-zâde Muhammed Ağa'nın hicri 1221 târihli vakıf kaydı vardır. Müstensihî ve istinsâh târihi belli değildir.

Bu nüsha, *Mesnevi*'nin 993. beytine kadar yukarıda zikrettiğimiz asıl nüshayla ben-zeşmektedir. Asıl nüshada şerh edilmeyen 994 ila 997. beyitler bu nüshada şerh edilmiş ancak bu nüsha 997. beyitte son bulmuştur. Yâni asıl nüshaya göre eksiktir.

3- Bâyezid Devlet Ktp. Veliyüddîn Efendi, nr. 1651'de bulunan nüsha *Mevlânâ Bib-liyoğrafyası*'nda *Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevi* olarak zikredilmektedir⁶⁵. Ancak eserin

63) A.y.

64) "bb" kısaltması kitapları tanıtan kataloglarda standart ölçüsü olmayan sayfa ve satır adedi için "başka başka" mânâsına kullanılmıştır. Dolayısıyla biz de aynı durumlarda bu kısaltmayı kullandık.

65) Önder, a.g.e., II, 827.

başında yer alan ilk varakta bu eserin isminin *Şerh-i Mesnevî-i Şerîf* olduğuna dâir kayıt yer almaktadır. Bu varakta sonradan yazıldığı anlaşılan ve kurşun kalemle yazılan kayıta da eserin ismi *Tercüme-i Mesnevî* olarak gösterilmiştir. Doğrusu *Şerh-i Mesnevî* olmalıdır. Söz konusu nüsha, 295x200, 195x95 mm. ebadında, 262 vr. 21st. hâlinde nesih hatla beyaz kâğıt üzerine siyah mürekkeple yazılmıştır. Yazılar kırmızı mürekkeple çerçeve içine alınmış, beyitlerin yazımında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Eser Vişne çürüğü parlak meşin ciltle kaplanmış, kapak üzeri hafif oyuk şemseli olup, içleri ebrulu kâğıtla kaplanmış. Müstensihî ve istinsâh târihi belli değildir.

4- Bu eserin bir diğer nüshası da İzmir (Tire) Necip Paşa Ktp. nr. 312'de, 189x135, 126x70 mm. ebadında 159 varak 19 st. hâlinde bulunmakta olup, nesih hatla yazılmıştır. İstinsâh târihi ve müstensihî belli değildir.

Abdülmeccid Sivâsî'nin *Şerh-i Mesnevî* ile ilgili tetkiklerimizde dikkatimizi çeken hususları şöyle sıralaya biliriz:

1- Eser muhtemelen Ankaravî'nin şerhinden önce yazılmıştır. Nitekim eserin mukadimesinde geçen "*Sultan Ahmed Han (ö. 22 Kasım 1617) Hazretlerine ve sultan-ı mülki'l-hakîka Mevlânâ Hazretlerine ittibâ' farz olduğundan kusûrlarına rağmen şerhi yazmaya başladım.*" tarzındaki ifadeler şerhin Sultan I. Ahmed zamanında yazılmaya başladığını göstermektedir. I. Ahmed'in 1603-1617 yılları arasında padişahlık yaptığı, 1617 yılında vefat ettiği ve Ankaravî'nin de şerhini Derviş Ganem'e 1033/1626 tarihinde yazdırmaya başladığı⁶⁶ dikkate alındığında Sivâsî'nin bu şerhi Ankaravî'nin şerhinden önce yazmaya başladığını söyleyebiliriz.

2- Muhammed Nazmî bu şerh için şunları söylemektedir: "*Nefsinde bir şerhdir ki; tamâm Mevlânâ'nın murâdları üzeredir.*"⁶⁷ Nazmî Efendi'nin Sivâsî'nin şerhi için "*Mevlânâ'nın muradı*"na uygundur" dediği husus muhtemelen Sivâsî'nin yukarıda vurgulamaya çalıştığı *Mesnevî*'deki rumuz ve nüktelerin incelik ve hakikatlerini her bir beyti birbirine tatbîk ve bunların sülûkda hangi makâma işâret ettiğini tahkîk etmek ve yine her beytin hangi âyet-i kerîme ve hangi hadis-i şerîfin mazmûnu olduğunu beyân ve anlaşılmayan yerleri vuzûha kavuşturmak.

Şerh incelendiğinde görülmektedir ki, Sivâsî, metod olarak *Mesnevî* beyitlerini yine *Mesnevî* ile şerh etme yolunu seçerken, bu teşebbüsü tasavvufî eksene oturtmaya ve beyitlerin sülûkda hangi makâma işâret ettiğini tahkîk etmeye çalışmakta, neticede mânânın Kur'ân ve sünnet bağlamını ortaya koymaya çalışmaktadır. Sivâsî'yi bu şerhi yazmaya sevk eden âmil de zaten budur. Ve öyle anlaşılıyor ki ona göre kendi dönemine kadar yapılan şerhlerde bu husus yeterince uygulanmamıştır.

Bu arada Nazmî Efendi'nin nakli eğer bir tarafgirlik edasıyla verilmemişse Sivâsî'yi şerhi yazmaya iten hususlardan biri de Sivâsî'nin kendi döneminde "*ehl-i hâl, sâhib-i kemâl, 'ilm-i Kelâm'da mâhir ve fenn-i Tasavvuf'da nâdir*" birisi olarak görülmesi ve bu eserin şerh edilmesinin bizzat padişah tarafından istenmesidir.

66) Yetik, a.g.e., s. 75.

67) Nazmî, a.g.e., s. 121.

Diğer taraftan Sivâsî'nin naklinde Mevlânâ'nın ona "benim kitabımı başka kitâblara mâni' eyle" şeklindeki ikazında(!) da kasdedilmeye çalışılan diğer Mesnevî şerhleri ise bu da Sivâsî'nin bu hususta kendinde bir yetkinlik görmesi olarak algılanabilir.

C- Abdulmecîd Sivâsî'nin Mesnevî İle İlgili Diğer Çalışmaları:

a- Şerh-i Cezîre-i Mesnevî

Hediyetü'l-İhvân'da Şerh-i Cezîre-i Mesnevî-i Şerîf⁶⁸, Hediyetü'l-Ârifin'de⁶⁹ ve Osmanlı Müellifleri'nde⁷⁰ Şerh-i Cezîretü'l-Mesnevî adıyla Abdülmecîd-i Sivâsî'nin eserleri arasında zikredilen bu eser, yukarıda bahsettiğimiz Yûsuf Sîne-çâk (ö.953/1546)'ın Cezîre-i Mesnevî'sinin şerhidir.

Alemî Dede'nin şerhinden sonra Cezîre-i Mesnevî'ye yazılan şerhlerin ilki muhtemelen Sivâsî Efendi'nin yazdığı Şerh-i Cezîre-i Mesnevî'dir. Dolayısıyla bu yönüyle de ayrı bir önemi haizdir.

Muhammed Nazmî, Sivâsî'nin bu eseri için şunları söylemektedir:

"Sivâsî Efendi Cezîre-i Mesnevî-i Şerîf'e bir şerh yazmışlardır ki, naziri muhâl, misli gayr-i ihtimâldir. Eğer ki Alemî Dede'nin şerhi dahî makbûl ve makûldür, lâkin bunların şerhi alâ vechi't-tahkîk şerh olunduğundan mâadâ, sülûk ahvâlinin ve hakikat sözlerinin zübdesi onda mündericidir."⁷¹

Eserin te'lif sebebi:

Sivâsî, eserin başında besmele, hamdele ve salveleden sonra dört halifeye tarziye, amcası ve Şeyhi Şemseddîn Sivâsî'ye saygısını ifâdeden sonra Mevlânâ'ya medih ve senâda bulunmakta ve devâmla bu eseri te'lif sebebini ve tâkip ettiği metodu şu şekilde izah etmektedir;

"Mevlânâ (Mesnevî'sinde) bâzı yerleri tafsil ederken bâzılarında da î'cazda bulunmuş, herkesi kendi nefesine kıyasla anlamaya sevketmiştir. Ben de yine onun himmetleriyle bu yerleri açıklayıp bu cevher vari ifâdelerden maksat nedir, Kur'ân'dan hangi âyete, ve hadîslerden hangisine işâret edilmiştir onu tesbit etmeye çalıştım. Şerhe başlamadan önce kelimelerin lûgat mânâlarını verip, sonra da tahkîk ve tatbik yollarından şüpheleri giderip kaynaklarına işâret ettim. Yâni herbirinin mânâsını tahkîk edip, sâlikin vicdânına hangi açıdan uygun düşeceğini bildiğim kadarıyla açıkladım. Böylece bu eser ortaya çıkmış oldu."

Sivâsî devâmla şunları söylemektedir: "Şerhe başlayıp, Sîne-çâk'ın Mesnevî'den seçtiği beyitleri bir araya getirip, sonra bulduğum Mesnevî ciltlerini tetkik edip, her ciltten birer beyt alarak birbirine münâsip bulduklarımı bir araya getirdim. Bunu ya-

68) Nazmî, a.g.e., s. 120

69) Bağdatlı İsmâil Paşa, Hediyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin, (Keşfu'z-Zunûn Zeyli), Millî Eğitim Basımevi, İst., 1945-1947, I, 62.

70) Bursalı Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri, (haz. A. Fikri Yavuz-İsmâil Özen), Meral Yayınevi, İst., ts., I, 50.

71) Nazmî, a.g.e., s. 120.

parken murâdım daha önce yazılan eserleri eksik görüp onlara itirazda bulunmak değildir. Bu hizmeti ben yine onların sır ve himmetinden bilirim. Belki yine şuhûdum da onların rûhâniyetininidir. Eseri yazmaya başladığım târih 1011/1602 yılının rebülevvel ayının ortalarında idi. Bu dönemde pâdişah da Sultan Mehmed b. Sultan Murâd (1595-1603) idi."⁷²

Abdülmeccid-i Sivâsî yukarıda kendi ifâdeleriyle de dile getirdiği gibi önce *Mesnevî* beyitlerini vermekte daha sonra kelimelerin mâzi, muzâri emir gibi sığılarını göstermekte, şaz olanları belirtmekte, kıyâsî olanları göstermektedir. Daha sonra kelimenin mânâsını vermekte ve şiir içinde hangi mânâyâ geldiğini ifâde ederek beytin bütün mânâsını vermektedir. *Cezîre-i Mesnevî*'de olmayan beyitleri de ilâve edip aralarında münâsebet kurduğu beyitlerle birlikte îzah etmektedir. Sivâsî beyitleri şerh ederken âyet ve hadîsler yanında mutasavvıfların ilgili konu hakkındaki görüşlerini de aktarmaktadır. Ayrıca zaman zamân kendisine âit şiirlerle şerhini zenginleştirmektedir.

Nüshaları:

1- Süleymâniye Ktp. Hacı Mahmûd Efendi, nr. 2453'de 193x127, 145x85 mm. ebadında 141 varak olup, bu eser Abdülmeccid-i Sivâsî tarafından 1011/1602 târihinde yazılmış ve yine aynı yılın cemâziyelâhir ayında istinsâh edilmiştir. Müstensihî Hüseyin b. Şemseddîn el- Kızılcavi'dir.

2- Süleymâniye Ktp. Hacı mahmûd Efendi, nr. 2527/2'de bulunan nüsha 8-92 varak olup, ismi eserin içinde *Şerh-i Müntehabat-ı Mesnevî* olarak kaydedilmiştir, fiş kaydında ise *Şerh-i Mesnevî* olarak gösterilmiştir. Müstensihî ve istinsâh târihi belli değildir.

3- Süleymâniye Ktp. Hacı mahmûd Ef., nr. 2453'de *Şerh-i Mesnevî* şeklinde kayıtlı bulunan 141 varaklık bu nüshanın istinsâh târihi 1011 olup, müstensihî belli değildir.

4- Süleymâniye Ktp. Kasîdecî-zâde, nr. 327'de bulunan 126 varaklık bu nüshanın müstensihî ve istinsâh târihi belli değildir.

5- İÜ Ktp. TY., nr. 196'da *Şerh-i Mesnevî-i Şerîf lî Şemsüddîn Sivâsî* adıyla kayıtlı bulunan ve aslında Şemseddîn Sivâsî'ye değil Adulmeccid Sivâsî'ye âit olan nüsha, 1047/1637 târihinde Ömer b. el-Hac İlyas es-Sivâsî tarafından istinsâh edilmiştir.

b- *Meyâdinü'l-Fursân*

Daha öncede naklettiğimiz gibi Muhammed Nazmî'ye göre Abdülmeccid-i Sivâsî'nin husûsen Fars dilinde elde ettiği seviye lugatçiler ve şâirleri hayran bırakmıştı⁷³. Gerçekten de *Meyâdinü'l-Fursân* adlı eseri onun bu husûstaki kudretini göstermektedir.

Abdülmeccid-i Sivâsî'nin Farsça gramer kaideleri ve Farsça kelimelerin lugatına dâir hazırladığı bu eserin ismi, Süleymâniye Ktp. Aşîr Efendi Kitâblığındaki nüshanın fiş kaydında ve eserin ilk varağında *Lugat-ı Mesnevî* olarak geçmektedir. Ancak Nûr-ı Os-

72) Abdülmeccid-i Sivâsî, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, Süleymâniye Ktp. Hacı Mahmûd Efendi, nr. 2453, vr. 4a-6a.

73) Nazmî, a.y., Hoca-zâde, a.g.e., s. 85.

mâniye Kütüphânesi'ndeki nüshanın hem fiş kaydında hem de eserin ilk sayfasında *Meyâdinü'l-Fursân li-Sivâsî* kaydı yer almaktadır. Bu eserin ismi, *Osmanlı Müellifleri*'nde *Meyâdinü'l-Fursân Kavâid-i Fârisiyye* olarak verilirken⁷⁴ *Hediyyetü'l-Ârifin*'de *Meyâdinü'l-Fursân*⁷⁵, *Sefîne-i Evliyâ*'da ise *Lugatu'l-Fârisiyye* olarak verilmiştir⁷⁶. Bu farklı isimlendirmeler eserin farklı iki eser olmasından dolayı değil, iki nüshada da farklı isimlerle anılmış olmasından dolayıdır.

Eserin te'lif sebebi:

Abdülmeccid-i Sivâsî eserin mukaddimesinde büyük kardeşi Feyzullâh Efendi'nin *Mesnevî*'de yapılacak istihrac için kolaylık olsun diye Farsça müştak kelimeleri tavzih etmesini istemesi üzerine *Sihaheyn*, *Câmi*, *Bahru'l-Garâib* vb. muhtelif kaynaklardan bir sene boyunca araştırma yaparak bu eseri hazırladığını, dokuz kere müsvedde hazırlayıp daha sonra yazdığını ifade etmektedir⁷⁷.

Muhtevâsı:

Abdülmeccid-i Sivâsî eserin başında Farsça sarf kaideleriyle alâkalı bilgiler vermekte, sonra lügat kısmına geçmektedir. Bu kısımda da önce harf sırasına göre kelimeleri vermekte daha sonra kelimenin Türkçe mânâsını vererek açıklamaktadır. Bu arada kelimenin şaz, müştak vs. olduğunu belirtmekte, bâzen de gerekli olduğunda kelimelerin i'lâl etmektedir.

Nüshaları:

1- Eserin Süleymâniye Ktp. Aşir Efendi, nr. 3935/1'de, kayıtlı bulunan bu nüshanın istinsâh târihi 1021/1612 olarak verilmiş, müstensihî adını zikretmemiştir. Eserde Mustafa Âşir'in 1161/1748 târihli vakıf mührü ile Mustafa b. Ali'ye âit mülkiyet kaydı vardır.

2- Nûruosmâniye nr. 4323/4886'da bulunan 64 varaklık diğer bir nüshasının müstensihî ve istinsâh târihi belli değildir.

Abdülmeccid-i Sivâsî'nin *Mesnevî* ile ilgili çalışmaları tesbit edebildiğimiz kadarıyla bunlardan ibarettir. Bu müstakil çalışmalar yanında Sivâsî'nin diğer eserlerinde sıkça *Mesnevî*'den beyitler kullandığını da burada hatırlatmış olalım.

Bu arada Abdülmeccid-i Sivâsî'nin bir başka çalışması da Mevlânâ'nın onbir beyitten oluşan gazelinin şerhi olan *Şerh-i Ebyât-ı Celâleddin-i Rûmî* adlı eseridir. Sivâsî bu eserini, kendisinden Mevlânâ'ya âit beyitleri şerh etmesini isteyen muhiblerin ısrârı üzerine kaleme almıştır. Sivâsî eserin mukaddimesinde bu şerhi yazarken Mevlânâ'nın "fuyûzât ve fütûhâtundan istimdad" ederek ona yöneldiğini ve onun ışık zerrelere kalbine yansıyanları, okyanusunun damlalarından sırrına damlayanları yazdığını, bunu yaparken de hiç bir kitâba, deftere, herhangi bir lügate ve onun hayâtı hakkında anlatılan herhangi bir söze mürâcaat etmeden kalbine gelen şeyleri yazdığını belirtmektedir⁷⁸.

74) Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 50.

75) İsmâil Paşa, *a.g.e.*, I, 62.

76) Vassâf, *a.g.e.*, III, 258.

77) Bk. Abdülmeccid-i Sivâsî, *Lugat-ı Mesnevî*, Süleymâniye Ktp., Aşir Efendi nr. 385, vr., 2a-2b.

Bu makale vesilesi ile Abdülmecîd-i Sivâsî ile ilgili doktora çalışmamızda sehven yaptığımız bir hatayı düzeltmeyi vicdanî bir borç addediyorum. *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecîd Sivâsî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvûfî Görüşleri* adlı doktora çalışmamızı hazırlarken Süleymâniye Ktp. Nafiz Paşa, nr. 1491'de Abdülmecîd-i Sivâsî adına kayıtlı olan eseri incelemiş, üzerinde kime ait olduğuna dair bir kayıt bulunmadığından Abdülmecîd-i Sivâsî'ye nisbet ederek çalışmamızda tanıtmıştık. Daha sonra başka bir vesile ile incelediğimiz bu eserin kime ait olduğunu henüz tesbit edememekle birlikte Abdülmecîd-i Sivâsî'ye ait olmadığı kanaatine ulaştık.

Sonuç

XVI. ve XVII. yüzyıl Osmanlı dönemi *Mesnevî* üzerine yapılan çalışmalar açısından oldukça münbit bir dönemdir. Özellikle Abdülmecîd-i-i Sivâsî'nin yaşadığı döneme kadar yapılan *Mesnevî*'nin Türkçe tercüme ve şerhleri açısından incelemeye çalıştığımız bu dönemlerde eserin sadece Mevlevîler tarafından değil farklı tarîkate mensup alim ve sûfiler tarafından değerlendirildiğini, yapılan tercüme, şerh ve intihablarla hatta yazılan nazirelerle zengin bir "Mesnevî edebiyâtı geleneği"nin oluşturulduğunu söyleyebiliriz. Bu geleneğin oluşmasında şüphesiz Mevlânâ'nın *Mesnevî*'yi yazarken kullandığı "mânâ dili" etkili olmuş ve Mevlânâ'dan hemen sonra bu "dil" in çözümlenmesi ve *Mesnevî*'nin sırlarının anlaşılması adına âlimler, mutasavvıflar çok çalışmışlar, himmet etmişler; gerek manzum gerek mensûr, farklı dillerde bir çok şerhler yazmışlardır. Bu tercüme ve şerhlerin daha hususi olarak çalışılıp etüt edilmesi bu dili çözmeye çalışanların meramını anlamada önemli katkı sağlayacağı aşîkârdır. Nitekim Abdülmecîd-i Sivâsî'nin yaptığı şerhi etüd ettiğimizde de onun *Mesnevî*'deki rumuz ve inceliklerin şerhine yönelik çabasının bu gün itibariyle yine şerhe muhtaç olduğu görülmektedir. Gölpınarlı belki de buna işâretle "şerhe de şerhler yazılabilir"⁷⁹ diyordu.

Ucu bucağı olmayan bir enginliğin nağmelerinin sonunun gelmeyeceğini bâzen, "A canım, bu sözün sonu gelmez..." diyerek Mevlânâ bizzat kendisi ifade ederken bu sonsuzluğa ait sedanın şerhinin de sonu gelmeyecek gibidir. Yine Mevlânâ'nın diliyle "O halde sözü kısa kesmek gerekir, vesselâm."

78) Bu eserin metni ve eserle ilgili daha geniş bilgi için bk. Cengiz Gündoğdu, "Mevlânâ'nın Şathiye Türünde Yazdığı Bir Gazeli'nin Şerhi: Şerh-i Ebyât-ı Celâleddin-i Rûmî", *Tasavvuf*, Yıl: 3, Sayı: 8 Ocak-Haziran 2002, s.27-46.

79) Abdulbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, İnkilâp Kitapevi, İstanbul 1953, s.149.